

Het belang van schoolbinding

Effecten van interventies ten aanzien van ongeoorloofd schoolverzuim onderzocht

Gil Keppens · Bram Spruyt

Published online: 17 maart 2021

© Bohn Stafleu van Loghum is een imprint van Springer Media B.V., onderdeel van Springer Nature 2021

Samenvatting Het Vlaamse onderwijsbeleid investeerde de laatste jaren sterk in maatregelen gericht op het bestrijden van ongeoorloofde afwezigheid (het zonder geldige reden verzuimen van lestijd of onderwijsactiviteiten). Dat gebeurt tegen een achtergrond waarbij ondanks alle genomen maatregelen het aantal geregistreerde ongeoorloofde gevallen van afwezigheid jaar na jaar hoog blijft of zelfs toeneemt. De vraag dringt zich dan ook op langs welke weg het Vlaams beleid rond (ongeoorloofd) schoolverzuim zich verder kan optimaliseren. In deze bijdrage trachten we vat te krijgen op die problematiek door ongeoorloofd schoolverzuim te interpreteren vanuit het schoolbindingsperspectief. We steunen daarbij op de resultaten van een literatuuronderzoek dat de effecten van interventies ten aanzien van ongeoorloofd schoolverzuim in 33 wetenschappelijke publicaties onderzocht. Deze data werden aangevuld met een enquête onder experts.

Trefwoorden ongeoorloofd schoolverzuim · systematische literatuurreview · preventie · schoolbinding

Meer lezen? Dit artikel is gebaseerd op de resultaten van onderzoekslijn 1.2: *Preventie van spijbelen en vroegtijdig schoolverlaten* van het Steunpunt Onderwijs Onderzoek (www.steunpuntsono.be). Het volledige rapport is te raadplegen via: https://torvub.be/torwebdat/publications/t2020_15.pdf.

Dr. G. Keppens (✉)
Fonds Wetenschappelijk Onderzoek, Brussel, België
Onderzoeksgroep TOR, Vrije Universiteit Brussel, Brussel, België
Gil.Keppens@vub.be

Dr. B. Spruyt
Vakgroep Sociologie, Vrije Universiteit Brussel, Brussel, België

Inleiding

Het blijkt vaak bijzonder moeilijk om jongeren die chronisch afwezig zijn van school, of dreigen school vroegtijdig te verlaten, te re-integreren in een normale onderwijspraktijk [1]. Wat begint als incidenteel ongeoorloofd schoolverzuim glijdt bovendien gemakkelijk af naar chronisch schoolverzuim, wat uiteindelijk uitmond in ongekwalificeerde uitstroom en een problematische intrede op de arbeidsmarkt. Die constatering leidt tot de algemene overtuiging dat preventie de kern vormt van een actief kwalificerend beleid. Dat betekent dat een succesvolle aanpak van (ongeoorloofd) schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten (het zonder kwalificatie verlaten van het secundair onderwijs) pas mogelijk wordt wanneer vroeg in het ont-hechttingsproces wordt ingegrepen.

Het belang van een preventieve aanpak blijkt ook uit het sterke verband tussen laagdrempelig ongeoorloofd schoolverzuim en de schoolresultaten (zie de bijdrage ‘Ongeoorloofd afwezig zijn in Vlaanderen. Een actuele beschrijving op basis van registratiegegevens’ in dit themanummer). Terwijl bekend is dat leerlingen die veel B-codes halen (Vlaamse leerlingen die een halve dag ongeoorloofd afwezig zijn krijgen een B-code, waarbij de B voor Begeleiding staat) een lage(re) kans op slagen hebben, tonen we in die bijdrage aan dat het verband tussen het aantal B-codes en de kans op niet-slagen nagenoeg lineair is en dus elke extra B-code de kans op slagen een stukje verlaagt. Die bevinding suggereert dat de drempel waarop ongeoorloofde afwezigheid een negatieve impact op de onderwijsuitkomsten heeft, zeer laag ligt. Precies om die redenen is het interessant de aandacht te richten op preventiestrategieën tegen (laagdrempelig) ongeoorloofd schoolverzuim. In een recente literatuurreview analyseren we interventies gericht op schoolverzuim vanuit twee theoretische

kaders: het rationele keuzeperspectief en het schoolbindingsperspectief. We komen tot de conclusie dat vooral interventies die vertrekken vanuit het schoolbindingsperspectief gunstige effecten hebben [2]. In dit artikel bespreken we die resultaten. We beantwoorden de volgende vragen: wat is schoolbinding? Waarom helpt deze in de preventie van ongeoorloofd schoolverzuim? En hoe kunnen scholen ermee aan de slag?

Methoden

Voor het beantwoorden van deze vragen maken we gebruik van de resultaten van een inventaris en synthese van het bestaande onderzoek naar een effectief en efficiënt schoolbeleid ten aanzien van ongeoorloofd schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten [2]. Uitgangspunt was de idee dat meer inzicht verwerven in de manier waarop scholen via concrete maatregelen een doeltreffend preventiebeleid tegen ongeoorloofd schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten kunnen voeren, twee zaken veronderstelt: 1) inzicht verwerven in de theoretische kaders waarop concrete interventies steunen en 2) het inventariseren en synthetiseren van concrete praktijken waarvan onderzoek suggereert/aantoont dat ze (niet) werken.

Bij het zoeken en selecteren van wetenschappelijke onderzoeken werden vijf criteria gehanteerd. Ten eerste werd de zoektocht beperkt tot onderzoeken die zich richten op de impact op schoolverzuim en/of vroegtijdig schoolverlaten in of tegen het einde van het secundair onderwijs. Een tweede inclusie-criterium hield in dat het effect van een interventie, programma, begeleiding of behandeling als onafhankelijke variabele is onderzocht op schoolverzuim en/of vroegtijdig schoolverlaten. Op basis van deze eerste twee criteria werden 24 combinaties van afhankelijke en onafhankelijke variabelen als zoektermen gebruikt (bijvoorbeeld ongeoorloofd schoolverzuim + interventie, spijbelen + programma, vroegtijdig schoolverlaten + begeleiding). Een derde voorwaarde voor opname in het onderzoek was dat de onderzoeken ten minste een effect onderzochten via een pretest (vóór de interventie) en een posttest (na de interventie) – dus op zijn minst single-groeponderzoeken. Een vierde voorwaarde betrof een beperking tot onderzoeken die gepubliceerd zijn in wetenschappelijke tijdschriften. Dat biedt de garantie dat elk van de geselecteerde rapporten voldoet aan de fundamentele vereisten voor wetenschappelijk onderzoek. Een vijfde en laatste voorwaarde was dat het onderzoek gepubliceerd was na 2005 en dus voldoende actueel was.

In totaal voldeden 33 onderzoeken aan de genoemde criteria. Het beperkte aantal onderzoeken per gedragsuitkomst maakt duidelijk dat een meta-analyse weinig zinvol is. Elk van deze 33 onderzoeken werden vervolgens gecodeerd volgens een codeerin-

strument dat is ontwikkeld door de eerste auteur van dit rapport [2].

De data verzameld via de genoemde zoekopdrachten werden ten slotte ook nog aangevuld met een enquête onder experts. In totaal werden tien aanvullende interviews afgenomen met academici en mensen uit het werkveld. Het bevragen van de experts uit Vlaanderen ($n=3$) verliep via diepte-interviews. De buitenlandse experts ($n=7$) werden schriftelijk bevestigd door hen tien open vragen voor te leggen [3].

Resultaten

Wat is schoolbinding?

Een van de cruciale kenmerken die schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten gemeen hebben, is het groot aantal potentiële oorzaken [1, 4, 5]. Schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten zijn zelden het gevolg van één oorzaak en zijn doorgaans ingebed in een web van persoonlijke en sociale problemen. Een van de manieren om op dat web van potentieel causale relaties vat te krijgen, kan gevonden worden in het *bindingsperspectief*. Binnen dat perspectief wordt aangenomen dat de kans op schoolverzuim en/of vroegtijdig schoolverlaten groter wordt naarmate de binding tussen de leerling en de school om welke reden dan ook verzwakt [1]. De redenen hiervoor zijn heel divers, maar kunnen steeds terugggebracht worden tot de mate van binding met de school. Schoolbinding zoals hier gehanteerd, verwijst naar de kwaliteit van de relatie tussen een leerling en schoolconformerende klassen schoolgenoten, leerkrachten en de school als instituut. Binding is dus geen eigenschap van individuen of scholen, maar *van de relatie tussen de leerling en de school*. Binding dient in dat opzicht duidelijk onderscheiden te worden van schoolwelbevinden. Een tijdelijk laag schoolwelbevinden kan een gevolg zijn van een sterke binding (bijvoorbeeld indien een jongere minder goed presteert dan hij/zij zelf had gehoopt).

Denken in termen van binding, is denken in termen van relaties. Succesvolle preventie maatregelen dienen afgestemd te zijn op die specifieke relatie én kunnen nooit eenrichtingsverkeer zijn. Dat algemene principe kan rechtstreeks gekoppeld worden aan concrete interventies. Interventies die gebouwd zijn op het schoolbindingsperspectief zetten in de eerste plaats in op het versterken van de interpersoonlijke relaties tussen de leerling en schoolgebonden actoren. Die relationele benadering leidt tot een aanpak waarbij de aandacht niet zozeer gericht wordt op het schoolverzuim zelf, als wel op de oorzaken daarvan. Men kan immers pas een vertrouwensrelatie ontwikkelen met een leerling die veel afwezig is door dieper in te gaan op de achterliggende oorzaken van die grote afwezigheid. Vaak betekent dit dat men inzet op het aanbieden van extra mogelijkheden om vertrouwelijke rela-

ties met leerkrachten of zorgpersonen te onderhouden en op te bouwen.

In die context weten we dat vooral het opbouwen van een vertrouwensrelatie *in combinatie met* het motiveren én het uitdagen van de leerling tot succesvolle gedragsuitkomsten leidt. Eén type schoolklimaat, het *autoritatieve* schoolklimaat, blijkt in vergelijking met de andere onderzochte typen inderdaad verband te houden met een lagere kans op ongeoorloofd schoolverzuim [6]. Autoritatieve scholen combineren een veeleisende en gedisciplineerde aanpak met een responsieve benadering. Ze zetten zowel in op het bewerkstelligen van een vertrouwensrelatie met de leerlingen, door bijvoorbeeld het verlenen van inspraak, als op het realiseren van ambitieuze leerdoelen en duidelijke regels. Het tonen van een realistische maar grote ambitie ten aanzien van leerlingen is inderdaad een concrete uitwerking van de boodschap 'wij geloven in jou'.

Schoolbinding als middel om te begrijpen waarom bepaalde maatregelen (niet) werken

De meerwaarde van het schoolbindingsperspectief is dat het niet alleen een antwoord biedt op de vraag waarom bepaalde interventies *wel* werken, maar dat het ook helpt te verklaren waarom bepaalde interventies *niet* werken. Flannery en collega's onderzochten de invloed van disciplinaire sancties op school en stelden vast dat deze tot meer ongeoorloofd schoolverzuim leiden [7]. Dishion en Dodge onderzochten het effect van een tijdelijke schorsing op ongeoorloofd schoolverzuim [8]. Terwijl een tijdelijke schorsing de eerste keer zorgt voor een afname van ongeoorloofd schoolverzuim blijkt dat verzuim bij het herhalen van die sanctie juist toe te nemen. Beide onderzoeken tonen aan dat interventies die exclusief uitgaan van het belonen en bestraffen van leerlingen (en hun ouders) niet of contraproductief werken.

Vanuit het schoolbindingsperspectief bekeken, valt die bevinding om twee redenen te verwachten. Sanctioneringsmaatregelen worden ten eerste efficiënter naarmate leerlingen een sterke band hebben met de school. Naarmate de leerling meer afwezig is en het schoolonthechttingsproces zich voltrekt, neemt de potentieel positieve invloed van sancties af. Dat komt omdat niet zozeer de sanctiemaatregel op zich, als wel vooral de angst om betrapt te worden leerlingen ervan weerhoudt naar school te gaan [9]. Op het ogenblik dat de angst om betrapt te worden verzwakt door veel afwezig te zijn, en het sanctioneringsmechanisme in veel geëvalueerde interventieprogramma's in werking treedt, maakt het leerlingen nog weinig uit of ze betrapt worden. De mate van schoolbinding is in dergelijke gevallen al zodanig verzwakt dat sancties leerlingen nog meer richting de uitgang drijven.

Er is nog een tweede verklaring waarom maatregelen weinig effectief zijn wanneer ze uitsluitend steunen op het belonen en/of bestraffen van (de

ouders van) leerlingen die vaak verzuimen [2]. Dergelijke maatregelen gaan doorgaans uit van drie ideeën. Ten eerste de gedachte dat leerlingen moeten worden afgeschrikt om een herhaling van het ongeoorloofde schoolverzuim te voorkomen. Ten tweede trachten men ook steeds het belang te benadrukken dat ongeoorloofd schoolverzuim ontoelaatbaar is. Op de derde plaats legt men de verantwoordelijkheid voor het ongeoorloofde schoolverzuim vrijwel exclusief bij de leerlingen en hun ouders. Wat nagenoeg steeds ontbreekt, is een gestructureerde aanpak waarbij de achterliggende redenen en oorzaken van ongeoorloofd schoolverzuim achterhaald worden en er in een gepaste begeleiding voorzien wordt [3, 10]. Dat laatste vormt een fundamentele voorwaarde voor het welslagen van een interventie tegen schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten en is een van de redenen waarom vooral interventies voortbouwend op het schoolbindingsperspectief tot minder schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten leiden.

Hoe kunnen scholen met het bindingsperspectief aan de slag?

Samengevat kunnen we stellen dat heel wat onderzoeksprogramma's die op het bindingsperspectief steunen, gunstige effecten opleveren [2]. Toch zien we ook hier geen eenduidige resultaten. Zo blijkt dat het louter aanstellen van extra vertrouwenspersonen op school of de implementatie van een positief schoolklimaat niet altijd even succesvol is in het voorkomen van schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten op de lange termijn. Er lijken inderdaad enkele voorwaarden te zijn waaraan maatregelen die uitgaan van het bindingsperspectief moeten voldoen, willen ze ook op lange termijn werken. Zo stellen we vast dat maatregelen die op verschillende niveaus geïmplementeerd worden succesvoller zijn dan afzonderlijke maatregelen [11, 12]. Vaak wordt daarbij een onderscheid gemaakt tussen maatregelen die binnen de school, buiten de school en op het institutionele niveau geïmplementeerd worden. Interventies die deze verschillende niveaus combineren blijken veel effectiever. De achterliggende redenering lijkt plausibel: juist omdat de oorzaken van schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten zeer divers en vaak moeilijk aan te wijzen zijn, zijn maatregelen effectiever wanneer ze tegelijkertijd worden toegepast op het individuele niveau (bijvoorbeeld via een individueel actieplan), op het schoolniveau (bijvoorbeeld afwezigheidscijfers registreren en interpreteren, werken aan een positief schoolklimaat) en op het gemeenschapsniveau (bijvoorbeeld gebruikmaken van begeleidingsvormen op externe locaties, afhankelijk van de achterliggende oorzaken).

Er is nog een tweede reden waarom interventies die op verschillende niveaus geïmplementeerd worden, effectiever zijn: een multiniveau-implementatie leidt vaak tot maatregelen die meer gedragen wor-

den door alle betrokken actoren. Het implementeren van een mentorprogramma heeft bijvoorbeeld weinig zin wanneer er op de school geen detectie- en registratiebeleid wordt gehandhaafd om spijbelaars op te sporen [10]. Maatregelen die vanuit het bindingsperspectief vertrekken leiden enkel tot positieve gedragsuitkomsten wanneer het bindingsprincipe door alle betrokken actoren gedragen wordt. Dit laatste geldt niet alleen voor de actoren op school, maar evengoed voor buitenschoolse begeleidingsvormen waar leerlingen met een afwezigheidsproblematiek mee in aanraking komen.

Het is met betrekking tot dit laatste dat ook de implementatie van samenwerkingsverbanden op het niveau van de lokale gemeenschap belangrijk zijn. Bij veel succesvolle programma's tegen schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten bestaat deze samenwerking uit de aanstelling van een of meer coördinatoren (zie bijvoorbeeld [11]). Deze coördinator verhoogt de slaagkansen van het programma door de voortgang van het project te bewaken en vanuit een vogelperspectief ondersteuning aan te bieden. Een coördinator kan voor een project op twee vlakken een meerwaarde hebben. Ten eerste zorgt de coördinator voor het aan elkaar knopen van de belangrijkste schakels in het systeem door bijvoorbeeld acties gericht op preventie en interventie optimaal op elkaar af te stemmen. Het is de coördinator die het overzicht op de begeleidingstrajecten behoudt en erop toeziet dat een leerling bij het veranderen van school of het overstappen naar de volgende begeleidingsfase niet door de mazen van het net valt. Ten tweede bewaakt de coördinator de samenwerking van de verschillende actoren in een project. De coördinator zorgt ervoor dat alle betrokken partijen meedoen en dat de samenwerking ook op de lange termijn verankerd blijft. Dat is belangrijk, want de literatuur toont aan dat het ongeveer zes jaar duurt voor een programma ten volle tot zijn recht komt: twee jaar om het programma opgestart te krijgen en alle stakeholders (directeuren, leerkrachten) mee te krijgen en de benodigde vaardigheden aan te leren, twee jaar om de interventie volledig uit te rollen en ten slotte twee jaar om bij leerlingen een duurzame impact te genereren [13]. Deze bevindingen laten zien dat de wijze waarop een programma wordt geïmplementeerd bijna net zo belangrijk is als de inhoud ervan.

Beschouwing

In deze bijdrage beargumenteren we dat een preventieve aanpak tegen schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten het beste het schoolbindingsperspectief als uitgangspunt kan nemen. Tegelijkertijd benadrukken we dat de implementatie van een dergelijke aanpak enkel succesvol zal zijn wanneer men deze interventies vanuit een geïntegreerde aanpak implementeert. De literatuur leert dat de slagingskans van zo'n aanpak groter is wanneer aan drie voorwaarden

wordt voldaan: 1) de maatregel moet op verschillende niveaus worden geïmplementeerd, 2) de verschillende fases in een begeleidingsprogramma moeten op structurele wijze op elkaar inhaken, en 3) de visie waarop de maatregel steunt moet gedragen worden door *alle* betrokken actoren op school.

Tegen die achtergrond stellen we vast dat er in Vlaanderen in het algemeen een groot gebrek is aan benaderingen waarbij men procesmatig de achterliggende redenen en oorzaken van ongeoorloofd schoolverzuim probeert te achterhalen en er op de lange termijn passende begeleiding aan koppelt [3, 10]. Het ontbreekt de meeste scholen, lokale overlegplatformen en steden aan trajectbegeleiding en opvolging van jongeren die vaak ongeoorloofd afwezig zijn, vooral wanneer deze van school of begeleidingsvorm veranderen. Toch lijkt dit een cruciale voorwaarde voor het welslagen van een beleid ten aanzien van schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten.

Los van de bovenstaande bevindingen leidt dit onderzoek ook tot de conclusie dat er relatief veel evaluatieonderzoek naar schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten beschikbaar is, maar dat er slechts weinig experimentele onderzoeksontwerpen zijn die een vergelijking van de effecten van een specifieke interventie of een breder programma mogelijk maken. Zo zijn er bijvoorbeeld weinig onderzoeksontwerpen die het mogelijk maken om uit te vinden welke interventies binding genereren en welke niet. Het merendeel van de geëvalueerde interventies is gebaseerd op bevindingen na twaalf tot achttien maanden, terwijl het een aantal jaren duurt voordat een duurzame impact op schoolverzuim en vroegtijdig schoolverlaten verwacht mag worden. Bij veel van de geëvalueerde interventies is het vaak ook niet duidelijk welke leerlingen aan de interventie worden blootgesteld. Daardoor is niet bekend welke criteria in de praktijk het beste gebruikt kunnen worden om risicoleerlingen op te sporen. Het gaat hier niet zozeer om te bepalen welke factoren belangrijk zijn voor het identificeren van risicoleerlingen, als wel om te achterhalen van welke factoren op school gegevens voorhanden zijn en welke bruikbaar zijn. Als wetenschappers kunnen we niet anders dan constateren dat het bewijs voor de effectiviteit van een bepaalde interventie vaak niet te geven is. Die stelling wordt nog versterkt doordat veel van onze conclusies gebaseerd zijn op onderzoek uit de Verenigde Staten. Onderzoek in een Europese context blijkt veel schaarser, zelfs als we de vooraf opgelegde wetenschappelijke criteria versoepelen.

Literatuur

1. Keppens G, Spruyt B, Roggemans L. Van occasionele tot reguliere spijbelaar: een onderzoek naar het profiel van spijbelaars en de invloed van school en omgeving op spijbelen (OBPWO 11.03). Brussel: Vrije Universiteit Brussel, Vlaams Ministerie van Onderwijs en Vorming; 2014.

2. Keppens G, Spruyt B. The impact of interventions to prevent truancy: a review of the research literature. *Stud Educ Eval.* 2020;65:100840.
3. Keppens G, Spruyt B. Preventie van spijbelen en vroegtijdig schoolverlaten: eindrapport. Brussel: Steunpunt Onderwijsonderzoek; 2019.
4. De Witte K, Cabus S, Thyssen G, et al. A critical review of the literature on school dropout. *Educ Res Rev.* 2013;10:13–28.
5. Kearney C. School absenteeism and school refusal behavior in youth: a contemporary review. *Clin Psychol Rev.* 2008;28(3):451–71.
6. Keppens G, Spruyt B. The school as a socialization context: understanding the influence of school bonding and an authoritative school climate on class skipping. *Youth Soc.* 2019;51(8):1145–66.
7. Flannery KB, Frank JL, Kato MM. School disciplinary responses to truancy: current practice and future directions. *J Sch Violence.* 2012;11(2):118–37.
8. Dishion TJ, Dodge KA. Peer contagion in interventions for children and adolescents: moving towards an understanding of the ecology and dynamics of change. *J Abnorm Child Psychol.* 2005;33(3):395–400.
9. Keppens G, Spruyt B. The development of persistent truant behaviour: an exploratory analysis of adolescents' perspectives. *Educ Res.* 2017;59(3):353–70.
10. Spruyt B, Keppens G, Kemper R, et al. 'If only they had a file on every pupil': on the mismatch between truancy policy and practice in Flanders. *Int Stud Sociol Educ.* 2016;26(2):171–89.
11. Strand P, Lovrich N. Graduation outcomes for truant students: an evaluation of a school-based, court-engaged community truancy board with case management. *Child Youth Serv Rev.* 2014;43:161–71.
12. Porowski A, Passa A. The effect of communities in schools on high school dropout and graduation rates: results from a multiyear, school-level quasi-experimental study. *J Educ Students Placed Risk.* 2011;16(1):24–37.
13. Hall G, Hord S. Implementing change: patterns, principles and potholes. Boston: Allyn & Bacon; 2006.

Dr. Gil Keppens, postdoctoraal onderzoeker

Dr. Bram Spruyt, hoofddocent